

24

Gaston
Remmers **Een**
zucht van ver-
lichting

Gaston Remmers Bureau Buitenkans, Amsterdam

Literatuur Elerie, H. en W. Foorthuis (red.) (2003). *Dorp 2000 Anno: de Hunze maakt geschiedenis*. Stichting Voorwerk | Opmeer, P. (2004). *De Hessenberg: inspiratie en ontwerpend onderzoek*. Gemeente Nijmegen | Remmers, G.G.A. (2005). *De innerlijke ruimte van de Nederlandse delta. Essay in opdracht van het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster*. Besproken tijdens een brainstorm workshop op 15 september 2005. Verwachte publicatie: eind 2005

Als je de tekst leest die uitnodigt tot deze essaybundel, krijg je het vermoeden dat we met de inrichting en het gebruik van de ruimte in Nederland in een hopeloze situatie terecht zijn gekomen. De convenors trachten door het stellen van een reeks vragen ook onverwachte kwesties en dilemma's aan het licht te brengen, om enigszins grip te krijgen op de mogelijkheden voor de toekomst, om enig perspectief te krijgen op een sturing van het ruimtegebruik richting kwaliteit en zonder te vervallen in stugge maakbaarheid op basis van 'grote' ontwerpgegevens, of in weinig productieve of 'one-issue' achtige acties van zichzelf organiserende burgers.

Belangrijke vragen. Toch illustreren ze onbedoeld de rusteloosheid die het denken en doen rondom de ruimte beheerst. De kwestie die ik in dit essay wil opwerpen is: krijgen we werkelijk duurzamere oplossingen, als we de antwoorden op de vragen weten? Ik hoop het wel, maar ik denk van niet. De reden is dat een essentiële dimensie van ruimtegebruik niet expliciet onderwerp is van inrichting. Het gaat om de ruimte die zich in mensen bevindt, en niet die daarbuiten. Mijn veronderstelling is dat een flink deel

van de claims op de fysieke ruimte voort komt uit een onvermogen om intern ruimte te creëren.

In dit korte essay wil ik een pleidooi houden voor een manier van ruimtebeschouwing die de broodnodige rust kan geven. En dat doe ik door de twee dimensies van ruimte die ik onderscheid - fysiek en communicatief-spiritueel - aan elkaar te verbinden. Van daaruit valt misschien iets te zeggen over de opgeworpen vragen.

De klassieke benadering: de fysieke dimensie van ruimte | Als in het verleden ruimteproblemen werden ervaren, heeft Nederland op innovatieve wijze gezocht naar oplossingen, en is daar ook goed in. Nederland kent bijvoorbeeld een lange traditie van landaanwinning om grote ruimteaanpakken een plek te geven. Vanaf de eerste polders uit de 12de eeuw tot aan de Flevopolder in de 20ste eeuw en de Maasvlakte in de 21ste, zijn Nederlanders bezig geweest hun territorium uit te breiden. Soms letterlijk, soms via het leentjebuurtje spelen van territoria van anderen, zoals het geval is met de productie van veevoerders overzee. We zouden het ruimtelijke schaalvergroting kunnen noemen. Inherent aan deze zoekrichting is dat het de nei-

ging heeft om uit te dijen. Bijvoorbeeld richting Oost-Europa. Waarom zouden we in Nederland landbouw blijven bedrijven, als in, zeg Polen, daar veel meer ruimte voor bestaat? Stemmen gaan daar voor op. In extremis doorgetrokken zou op een gegeven moment ook de teelt van sla-plantjes op de maan een optie kunnen zijn. De fabricage van auto-onderdelen in de ruimte. En natuurlijk de vestiging van menselijke kolonies in spaceships of op Mars. Het gaat mij er niet om deze opties belachelijk of irrelevant te maken; door ruimtelijke schaalvergroting tot in het vervreemdende door te trekken probeer ik slechts inzichtelijk te maken dat deze optie waarschijnlijk veel energie kost, en dat het maar de vraag is of zo aan onze werkelijke verlangens tegemoet kan worden gekomen.

Heden ten dage wordt zwaar ingezet op Meervoudig Ruimtegebruik, ruimtegebruik waarin diverse functies samengaan op eenzelfde stukje land of water. Meervoudig ruimtegebruik is een vorm van ruimtelijke intensivering. De oplossingen die binnen het Meervoudig Ruimtegebruik gevonden worden zijn vaak innovatief en vernuftig. Recreanten die over landbouwgrond lopen, die tevens dienst doet als

retentiegebied, daarnaast natuurwaarden voortbrengt en waarlangs goede architectuur verrijst die het landschap niet bederft, maar juist verheft. Of in de stad: een middelbare school die de sportzaal ondergronds bouwt, zodat de cultuurhistorische open ruimte voor de school bewaart blijft, en als park kan worden benut.

Maar hoe fraai de oplossingen binnen het meervoudige ruimtegebruik ook mogen ogen, en hoeveel ook hier nog te winnen valt, zeker ten opzichte van de monofunctionele ruimtelijke schaalvergroting, ze zijn, in essentie, technisch van aard, en bieden uiteindelijk maar betrekkelijk soelaas voor de problemen die wij in Nederland ondervinden. Ook meervoudig ruimtegebruik gaat tenslotte altijd over de ruimte buiten ons, nooit over de ruimte binnen ons. En de claims blijven immers almaar groter worden en complexer worden; het aantal en de diversiteit aan actoren in de stad en op het platteland met een eigen set claims blijft groeien. Het woningvolume per persoon is de afgelopen decennia enorm gestegen, net zoals de behoefte aan grotere huiskavels. Is hiervan het eind in het zicht? Of heeft op den duur iedereen een eigen landgoed nodig? Niet alleen de randstad wordt alsmaar

drukker, ook de legere delen in het oosten en noorden lopen geleidelijk aan 'vol'. Dan toch maar over de landsgrenzen? Het is mogelijk. Maar het is geen fundamenteel andere aanpak.

Samenvattend kunnen we stellen dat ruimtelijke schaalvergroting een vorm is van kolonialisme. Ruimtelijke intensivering is een vorm van optimalisatie. In essentie gaan beide uit van een technocratisch begrip van de ruimte. Het is een kwestie van engineering. De hypothese is dat de fysieke ruimte het kader biedt om problemen op te lossen. Het basismechanisme dat er aan ten grondslag ligt is dat van afwenteling: het moet dáár buiten opgelost worden. Oplossingen worden als het ware gevonden door ze te outsourcen in de buitenruimte.

Mijn stelling is dat dit basismechanisme van afwenteling en outsourcing niet houdbaar is voor de lange termijn. Het is schier eindeloos, bij de immer uitdijende claims van een steeds diverser wordend palet van bevolkingsgroepen.

Een uitweg: de spiritueel-communicatieve dimensie van ruimte | Een fundamenteel andere optie ligt besloten in de spiritueel-communicatieve dimensie van ruimte. Die gaat niet over de

ruimte buiten ons, maar in ons mensen zelf. Het gaat ervan uit dat mensen ruimte in zich zelf kunnen ervaren, en daarin kunnen 'wonen' of 'zijn'. Naast de inrichting van de buitenruimte, bestaat er ook zoets als een innerlijk ruimtevraagstuk; het is dit vraagstuk dat zelden of nooit wordt opgepakt. De link tussen de fysieke en spiritueel-communicatieve dimensie van ruimtegebruik zit hem in het feit dat mensen hun beleving van de innerlijke ruimte 'projecteren' op de leefwereld buiten henzelf. Dit is een voortdurend verschijnsel, waar ook niets mis mee is, maar waar we ons weinig van bewust zijn. Dit betekent dat wij over het algemeen ongeremd onze zielenroerselen in de strijd gooien, en ons niet afvragen of a) daarmee onze werkelijke verlangens worden bevredigd, en b) wat het effect daarvan is op de leefruimte buiten ons.

Kenmerkend voor het projecteren van verlangens en claims is ook dat de oplossing bij voorkeur wordt gezocht in de ander (subject): 'mijn partner moet mij gelukkig maken', 'de andere partij moet haar aanspraken vermindere(n)', of in iets anders (object): 'ik heb een groter huis nodig'. Dit betekent dat wij vele claims uiten die ons niet werkelijk bevredigen, waardoor er

steeds weer een nieuwe claim ontstaat. Ons gebrekkige besef van dit mechanisme betekent dat wij een belangrijk sturingsmechanisme onvoldoende benutten, met als gevolg

een slordig gebruik van de buitenruimte. De essentie van het spiritueel-communicatief begrip van de ruimte is verbinding en subjectivering. Mijn hypothese is dat extern ruimte gewonnen kan worden door de interne ruimte te vergroten, en dat de fysieke ruimte als waardevoller zal worden beleefd. Het basismechanisme dat er aan ten grondslag ligt is zelfreflectie. Deze zelfreflectie leidt tot een herdefiniëring van wensen, die ook anders worden geankerd; daarom spreek ik van re-sourcing. Deze dimensie noem ik communicatief, omdat het gaat over hoe mensen zich in communicatie verhouden tot anderen, en spiritueel, omdat het een uitdaging inhoudt om tot de kern van verlangens te komen, over het strikt persoonlijke heen te stappen en zo ruimte voor anderen en iets anders te scheppen, en ook omdat die dimensie vaak pas wordt betreden als men een gevoel van heelheid ervaart.

De link tussen innerlijke ruimte en buitenruimte is direct. Dit betekent dat een vernauwing of vergroting van de innerlijke ruimte directe conse-

quenties heeft voor de beleving en het gebruik van de buitenruimte. Tot zo ver misschien weinig nieuws. Wat we echter doen is symptomatisch voor het patroon dat we historisch gezien ontwikkeld hebben. We koppelen de buitenruimte af van de binnenruimte, en zoeken de oplossing voorts louter in de buitenruimte. Een typisch cartesiaanse oplossing. Het patroon heeft jarenlang dienst gedaan, maar keert zich nu tegen ons. Het is nodig dat we de verbinding herstellen.

Binnen is buiten | Het betreden van de innerlijke dimensie van ruimte gebeurt door ons allemaal, met enige regelmaat. Alleen wij zijn ons er nauwelijks van bewust. Wij knippen ons zelf zo op, dat als we in de ene dimensie zijn, geen verband meer kunnen maken met de andere, geen relatie meer kunnen leggen. Toch zijn we er aan toe. Er is een grote behoefte aan zingeving, en niet voor niets is Belvédère zo populair: cultuurhistorie maakt het makkelijker, dragelijker om naar de essentie te komen van wat voor ons wezenlijk is. Toch moeten we nog een stap verder. Die stap bestaat niet uit het maximaliseren van innerlijke ruimte door op een kussentje te gaan zitten en te

mediteren. Het gaat erom de koppeling te onderkennen tussen binnen- en buitenruimte. Daartoe zullen we het mechanisme, de wederzijdse trade-offs tussen binnen- en buitenruimte, de afwenteling en de zichzelf-versterkende patroonmatigheid daarin centraal moeten stellen. Dat is wat nu ten ene male ontbreekt. In een ander essay (Remmers, 2005) heb ik dat gedaan door het psychologische concept van projecties uit te werken, en de patroonmatigheid die daarin zit centraal te stellen. Ik zie dat als een belangrijke en ook handzame manier om te beginnen. Ik verwacht dat als we daar eenmaal mee bezig gaan, we vrij snel bij diepere en waarachtigere wensen dan wel ruimteclaims komen dan momenteel. Afgaand op mijn persoonlijke ervaring kan ik zeggen: dat geeft een zucht van verlichting.

Boundaries of Space: innerlijke planologie | Terug naar de vraagstelling achter deze essaybundel: de spanning tussen individuele vrijheid en het vormgeven van grote ontwerpopgaven. Tussen zelforganisatie van (groepen van) burgers enerzijds en grote collectieve opdrachten die bij wijze van spreken om centrale sturing smeken anderzijds. Ik ben nog niet zover

dat ik de sturingstechnische en praktische consequenties van het concept van innerlijke ruimte kan overzien. Wat ik wel kan zeggen is dat een begrip van innerlijke ruimte de verantwoordelijkheid en zeggenschap van eenieder voor zijn leefomgeving voelbaar maakt en versterkt. Hij wordt ook direct en concreet gemaakt: het werken met vertegenwoordigingen namens groepen individuen zal niet het soelaas bieden dat nodig is. Anderzijds zullen ook de grote ontwerpogaven zelf ook getoetst moeten worden op houdbaarheid. Misschien veranderen ze van karakter.

Ik denk dat met een begrip van de innerlijke ruimte de (patroonmatige) interactie tussen actoren helderder gemaakt kan worden, dat daarmee ook sneller wederzijds begrip kan ontstaan, en sneller gekozen kan worden voor de optie met de meeste kwaliteit. Dit vereist een aanscherping en deels herdefiniëring van de procesbenaderingen die ons nu ten dienste staan. Een mooi voorbeeld vind ik het koppelen van dorpsomgevingsplannen aan de gemeentelijke en provinciale agenda, zoals gebeurd is door de Brede Overleggroep Kleine Dorpen (BOKD) in het Hunzegebied in Drenthe, in het project Dorp 2000 Anno (Elerie en

Foorthuis, 2003). Ook de experimenten die met ontwerpateliers en Open Plan processen plaatsvonden in het Nijmeegse project rondom de Hessenberg leveren veel nieuwe inzichten op (zie Opmeer, 2004). Met nadruk wil ik stellen dat dit soort oefeningen mijns inziens nog maar het begin vormt van wat nodig is. De agenda van wat een innerlijke planologie kan worden moet zich nog grotendeels ontvouwen. Alle hulp is welkom.